

ціонування населення у соціально-економічному житті, що характеризується відтворенням потреб і здібностей людини.

IV. Висновки. Отже, з вище сказаного випливає, що важливою складовою людського капіталу, його основою є капітал здоров'я. Поліпшення стану здоров'я людей, вкладень в систему охорони здоров'я, яке здійснюється задля формування, підтримання, удосконалення і ефективного використання капіталу здоров'я, сприяє скороченню смертності і захворюваності, продовжує термін працездатного життя людини (і тим самим, період функціонування власне людського капіталу), повинно стати найважливішою метою здійснення соціально-економічних перетворень у майбутньому. А результативність формування, збереження та реалізації капіталу здоров'я як національної цінності, перехід до нових завдань, форм і методів державної політики у сфері охорони здоров'я визначатиметься рівнем впровадження й адаптації до європейських стан-

дартів української нормативно-законодавчої бази.

1. Ожегов С.И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. БЭ КиМ. УРМЭ.СД. Д-4, 2000.

2. Гріштова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 535 с. (Вища освіта XXI століття).

3. Bowen H.R. Investment in Learning. San Francisco, 1978.

4. Thurow L. Investment in Human Capital. Belmont, 1970.

5. Shultz N. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. In: Human Resources/ Fiftieth Anniversary Colloquium VI. N.Y., 1975.

6. Капелюшников Р. И. Концепция человеческого капитала // Критика современной буржуазной политэкономии. – М.: Наука, 1977. – 287 с.

7. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала. – С-Пб.: Изд-во СПбУЭФ, 1994. – 160 с.

8. А. М. Нагорна. Соціально- економічні детермінанти здоров'я населення України. «Журн. АМН України», 2003, т. 9, № 2. – с. 325–345.

In the article considered theoretical bases of concept of human capital and his health constituent, certainly role of capital investments in strengthening of health, measures are offered on the improvement of functioning of the system of health protection.

Романюк Т.М.

СТАН І ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ДЕРЖАВНОЮ СТАТИСТИКОЮ

У статті проаналізовано сучасний стан обліку зовнішніх трудових мігрантів вітчизняною статистикою, розглядається проблема значної неточності цих даних. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення збору даних та необхідність синтезу цієї статистичної інформації.

Ключові слова: облік міграційних подій, талони статистичного обліку, еміграція, імміграція, трудова міграція.

I. Вступ. Згідно даних Державного комітету статистики України у 2005 році кількість вибулих осіб за межі України становила 34997, прибулих – 39580, відповідно сальдо зовнішньої міграції становило – 4583 [1,179]. За офіційними даними нині за кордоном працює біля 100 тис. мігрантів з України. Однак, ця цифра відносна, а реальне число наших співгромадян, що перебувають і працюють за кордоном, значно перевищує офіційні дані.

II. Постановка завдання. Основним джерелом інформації про міграцію населення

в Україні сьогодні є поточний облік міграційних подій. Він здійснюється шляхом безпосередньої реєстрації осіб, задіяних в міграційних процесах – тих, хто реєструється на новому або знімається з обліку з попереднього місця проживання. Ця процедура пов'язана із заповненням талонів статистичного обліку до адресних листків прибуття та вибуття. Вони призначаються для заповнення тими особами, котрі прибули (вибули) з однієї місцевості в іншу на постійне чи тимчасове проживання строком понад півтора місяця.

Враховуючи характер збору інформації та рівень охоплення мігруючих осіб, поточний облік міграційних подій справедливніше буде називати статистикою прописки-виписки (реєстрації-зняття з обліку) [2,132].

Оперуючи даними про ті чи інші міграційні потоки здійснюється кількісний аналіз не всіх внутрішніх чи зовнішніх мігрантів, а тільки тих осіб, які оформили реєстрацію (знялись з реєстрації) як в межах держави, так і при виїзді за кордон. Якщо ж

переселення особи при міграційному переміщенні взагалі і трудовій міграції, зокрема, не супроводжується реєстрацією (зняттям з обліку), факт зміни місця проживання статистикою не фіксується.

Така ситуація можлива у випадку, коли громадянин України нелегально працюючи, приміром в Португалії, пройшовши процедуру легалізації (міграційної амністії) забирає до себе близьких родичів з метою воз'єднання сім'ї. І жоден з вищевказаних осіб, напевно, не буде утруднювати себе тим, щоб повідомляти відповідні установи про зміну свого місця проживання. Ці громадяни, в першу чергу, будуть неухильно дотримуватись національного законодавства країни – реципієнта.

І навіть отримавши дозвіл на постійне проживання в країні перебування вони будуть відсутніми в вітчизняних статистичних оглядах про міграційні потоки, котрі будуть здійснюватися відповідними підрозділами органів місцевого самоврядування, оскільки вони не заповнювали талони статистичного обліку до листків вибуття.

Збільшення термінів перебування трудових мігрантів з України за кордоном призведе до збільшення частки тих, що натуралізуються (денационалізуються) в їх структурі. Натуралізація трудових мігрантів з України в країнах входження є не що інше як розтягнутий у часі відтік за кордон на постійне місце проживання [3,40].

Отже, методологія визначення кількості українських громадян, котрі перебувають за кордоном вітчизняною статистикою є архаїчною, характеризується розпорошеністю даних серед багаточисельних міністерств і відомств, є не синтезованою і не відповідає реальності.

III. Результати. Облік міграції населення завжди був складнішим у порівнянні з обліком природного руху населення, що обумовлено як специфікою організації самого обліку, так і не достатньо розробленою теорією загального міграційного переміщення населення [4,93].

Трудова міграція як різновид міграційних переміщень та механічного руху населення не відноситься до «стаціонарних» демографічних процесів (народжуваність, смертність, шлюбність, припинення шлюбу), котрі належать до природного руху населення

відповідно [5,20]. Облік останніх демографічних подій полягає у збиранні відомостей про народження, смерть, укладання та розірвання шлюбу та їх юридичному оформленні – реєстрації або запису актів громадянського стану в містах і районних центрах відділами РАГСу, а в сільській місцевості і селищах – виконавчими комітетами сільських і селищних Рад народних депутатів.

Тривалий час поточним обліком міграцій займались паспортні відділи Міністерства внутрішніх справ. Вони велися на підставі опрацювання талонів статистичного обліку до листків прибуття та вибуття. Ці документи є анкетної форми і зараз вони заповнюються відповідними підрозділами органів місцевого самоврядування (обласними та міськими управліннями громадянства, паспортної та іміграційної служби) при реєстрації (зняті з обліку) і складаються на всіх громадян, що прибули (вибули) з однієї місцевості в іншу на постійне чи тимчасове проживання.

На підставі опрацювання інформації, отриманої в результаті аналізу даних з талонів реєстрації і зняття з реєстрації обраховуються також обсяги міждержавної міграції – міграції населення за межі України або прибуття до України населення з інших країн. Складовими частинами міждержавної міграції є міграція з країнами близького (СНД) та далекого зарубіжжя.

Отже, серед усіх міграційних переміщень, що характеризуються різноманітністю, значною рухливістю і територіальною мобільністю Державний комітет статистики України підраховує лише тих осіб, хто пов'язаний тільки з «стаціонарними» міграційними процесами: еміграцією та іміграцією.

Для формування адекватного інформаційного забезпечення міграційних процесів необхідно детально розглянути і проаналізувати основні дефініції, пов'язані з міграційними переміщеннями, з метою усвідомлення кореляції існуючих методик збору й обробки інформації про поточний облік міграційних подій.

Поділ міграцій на зовнішні та внутрішні має принципове значення, зокрема, і з позицій статистичного обліку. Контингенти осіб, що змінюють місце проживання у межах країни, та осіб, які перетинають державні кордони при здійсненні переїзду, кар-

динально відрізняються між собою за можливостями застосування тих чи інших методів обліку переїжджаючих, необхідністю контролю і державного регулювання відповідних потоків міграції, особливостями процедури здійснення переїзду [2,123].

Дотепер немає єдності у визначенні багатьох основних термінів по міжнародній міграції. Найбільш підходящим є теоретичний підхід В.А. Іонцева, тому що він, на наш погляд, повно й точно відповідає реаліям сучасного міграційного розвитку в світі.

Згідно В.А. Іонцеву «міжнародна міграція населення являє собою територіальні (просторові) пересування людей через державні кордони, пов'язані зі зміною постійного місця проживання й громадянства, обумовленим різними причинами (сімейними, національними, політичними й іншими), або з перебуванням у країні-в'їзду, що має довгостроковий (більше 1 року), сезонний, маятниковий характер, а також із циркулярними поїздками на роботу, відпочинок, лікування тощо.

Головними відмінними ознаками міжнародної міграції населення в порівнянні із внутрішньою міграцією є державний кордон, його перетинання й відповідний державний контроль як за фактом самого пересування через кордон (і в країні в'їзду, і особливо в країні-в'їзду), так і за наступним перебуванням у країні-в'їзду, особливо у зв'язку із працевлаштуванням або в зв'язку з навчанням або стажуванням» [6,29].

Відповідно, «міжнародний мігрант – це особа, що робить міждержавне територіальне пересування (міжнародну міграцію) з метою зміни місця проживання, роботи або інших дій (навчання, відпочинок, бізнес і т.д.) назавжди або на певний строк (від 1 дня до декількох років)» [7, 40].

Отже іміграція – «це в'їзд у країну іноземних громадян з метою постійного в ній проживання і, як правило, одержання її громадянства. Часто в це поняття включають і інші категорії мігрантів, що прибувають». Таким чином, імігрант – це «особа, котра в'їжджає в іншу країну на постійне місце проживання, як правило, з метою одержання її громадянства» [5,99].

На відміну від терміну «імігрант», іноземне населення – це «сукупність людей, що проживають на «постійній» законодавчо визна-

ченій основі на території держави, громадянами якої вони не є» [5,101]. Іноземне населення може містити в собі різні категорії міжнародних мігрантів: імігрантів, трудових мігрантів, студентів і ін. Використання термінів «іноземне населення» і «імігранти» як основу для кількісної характеристики міжнародної міграції може приводити до зовсім різних висновків відносно чисельності міжнародних мігрантів і її динаміки [7,40]. Адже чисельність іноземного населення може змінюватися не тільки за рахунок властиво міграції, але в результаті природного приросту або убутку, а також процесу натуралізації [5,101].

У свою чергу, еміграція – це «виїзд із країни в іншу державу з метою постійного проживання і, як правило, одержання її громадянства», а емігрант – особа, що виїжджає із країни з метою постійного проживання в іншій державі. Реєміграція – це зворотний процес, що полягає в «добровільному, самостійному поверненні емігрантів на батьківщину» [5,106-109].

На відміну від іміграції, еміграції й реєміграції, які пов'язані зі зміною постійного місця проживання, «трудова міграція (міграція робочої сили) – це міграція працевлаштованого населення з метою роботи за відповідну винагороду, що має, як правило, поворотний характер після завершення трудової діяльності». Тобто, що трудовий мігрант – це «особа, добровільно й самостійно (іноді при сприянні посередницької фірми або передбачуваної організації працевлаштування) мігрує з однієї країни в іншу з метою легальної роботи в ній із чітко певними строками (як правило до 5 років), з обов'язковим поверненням на батьківщину. Може супроводжуватися міграцією утриманців» [5,107].

Феномен української зовнішньої трудової міграції (переміщення особи з метою працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону) пов'язаний з існуванням напівлегальної міграції (Див. [8,40]). Дозволю собі не погодитись з професором Іонцевим, щодо його визначення трудового мігранта, як тільки тієї особи, в котрій існують установки тільки щодо легального працевлаштування. Можливо, це визначення стосується осіб, котрі перетинають межі адміністративно-територіальних одиниць того державного утворення, громадя-

нами якого вони є, тобто внутрішні трудові мігранти.

Згідно досліджень Е.М. Лібанової та О.В. Позняка в «реальній практиці обліку зовнішніх міграцій в Україні короткостроковими мігрантами пропонується вважати усіх осіб, які прибувають до України або вибувають за її межі на строк від 3 місяців до 1 року. Відповідно міжнародними мігрантами у вітчизняній статистиці слід визнавати осіб, що прибувають в Україну (вибувають з неї) строком на 3 місяці або більше» [2, 123].

На жаль, такий підхід в оцінці дефініції термінів загальної теорії міграційного переміщення суперечить реаліям і не відображає комплексності щодо виявлення масштабів зовнішньої міграції, соціально-демографічних характеристик учасників цих процесів.

Одним з напрямів щодо розробки системи контролю за легальними зовнішніми міграційними потоками робочої сили є розроблений Міністерством праці та соціальної політики України механізм регламентації та контролінгу діяльності юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності в сфері посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Ключовим елементом системи працевлаштування за кордон стали посередницькі структури, що займаються наданням брокерських послуг у цій сфері.

Діяльність з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном передбачає наявність зовнішньоекономічного договору (контракту) з іноземними суб'єктами господарської діяльності про працевлаштування громадян України та відповідного дозволу компетентних органів іноземної влади. Надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном повинно здійснюватися тільки в межах укладених зовнішньоекономічних договорів. Посередники зобов'язані у письмовій формі повідомляти громадян про загальні умови праці, укладати з претендентом на працевлаштування письмовий договір.

Договори повинні містити повну і достовірну інформацію про послуги з посередництва у працевлаштуванні, порядок оплати, строк дії договору, а також обов'язки і відповідальність сторін. Забороняється здійснювати посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном за тими трудовими до-

говорами з роботодавцями, які не містять умов соціального захисту (зокрема, страхування) працівника, передбачених законодавством країни перебування.

Механізм упровадження контролю за умовами та правилами здійснення посередництва у працевлаштуванні за кордоном покладено на Ліцензійну палату України, її представництва, Державний центр зайнятості та інспекції по контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення.

Передбачено також ведення посередниками обліку клієнтів та наданих їм послуг на базі реєстраційних карток громадян України за типовою формою №1-БМ, а також складання і подання державній службі зайнятості форм державної статистичної звітності № 1-ТМ.

Наказ Міністерства статистики України від 31 січня 1996 року № 28 «Про затвердження форм державної статистичної звітності про зовнішню трудову міграцію для Міністерства праці України» стосується як громадян України, що працюють за кордоном, так й іноземців, які приїхали на роботу в Україну.

Для громадян України, що виїхали на заробітки до інших країн, розроблена форма № 1-ТМ (трудова міграція) «Звіт про чисельність та склад громадян України, які тимчасово працюють за кордоном» (піврічна – за I півріччя, рік) та інструкція по її заповненню.

У цьому наказі затверджені типові форми первинної облікової документації:

№ 1-ем «Реєстраційна картка громадянина України, працевлаштованого за кордоном за наймом органом служби зайнятості або посередницькою комерційною організацією, що має відповідний дозвіл на здійснення такої діяльності»;

– № 2-ем «Реєстраційна картка громадянина України, який працює за кордоном в межах договору підряду між українськими та закордонними підприємствами»;

Звіт за формою № 1-ТМ (трудова міграція) складається:

1) комерційними бюро, агентствами та іншими організаціями, які здійснюють діяльність, пов'язану з працевлаштуванням громадян України за кордоном;

2) суб'єктами господарської діяльності України, які уклали договори із закордон-

ними суб'єктами господарської діяльності на виконання певного обсягу робіт або послуг на території іноземної держави;

3) органами служби зайнятості.

Підставою для заповнення звіту є реєстраційна картка громадянина України, працевлаштованого за наймом органом служби зайнятості або посередницькою комерційною організацією, що має відповідний дозвіл на здійснення такої діяльності за формою № 1-ем, затвердженою наказом Мінстату України від 31.01.96 р. № 28, та реєстраційна картка громадянина України, який працює за кордоном в межах договору підряду між українським і закордонним підприємствами за формою № 2-ем, затвердженою наказом Мінстату України від 31.01.96 № 28.

На підставі одержаних звітів органи служби зайнятості Автономної Республіки Крим, обласні, Київський та Севастопольський міські органи служби зайнятості з урахуванням звітів щодо кількості громадян, які ними направлені на роботу за кордон, на 15-й день після закінчення звітного періоду подають звіти по своїх регіонах Державному центру зайнятості та Держкомстату Автономної Республіки Крим, обласним, Київському і Севастопольському управлінням статистики.

Отже, на Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України покладено обов'язок збору та обробки тієї статистичної інформації, котра стосується легально працевлаштованих громадян України, що знову ж-таки становлять також невелику кількість трудових мігрантів з України. В 2005 році кількість таких осіб становила близько 50 000 осіб.

При такому способу отримання даних не враховуються громадяни України, котрі потрапили на територію країни потенційного працевлаштування нелегально або напівлегально і змінили свій правовий статус перебування у так званій спосіб міграційних амністій, що проводяться урядами тих країн, в яких на ринку праці перебуває значний відсоток нелегальних робітників.

Відсутність належного статистичного забезпечення міграційних переміщень та неможливість налагодження статистичного обліку трудових мігрантів дали поштовх у проведенні вибіркового обстеження та застосуванні цих результатів для характеристики цього складного соціально-демографічного процесу.

Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки раз більша за офіційну. Наприклад, за даними проведеного 2001 р. Державним комітетом статистики України обстеження "Життєві шляхи населення України", чисельність українських громадян, які працюють за кордоном, становить щонайменше 1 млн. осіб.

Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту "Україна на порозі ХХІ століття", досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських сімей. Оскільки в країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб. На підставі обстежень, здійснених центрами зайнятості низки областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції з України сягають близько 2 млн. осіб.

Певне уявлення про масштаби трудової міграції дають дані прикордонної статистики в комбінації з результатами соціологічних опитувань міжнародних пасажирів у пунктах перетину кордону, які засвідчують, що з метою працевлаштування і торгового бізнесу здійснюються відповідно близько 4% і понад 16% виїздів на західному кордоні, 14% и 25% – на східному. Враховуючи різну інтенсивність руху на різних ділянках кордону, а також той факт, що щорічно українці понад 15 млн. разів перетинають кордон у напрямку виїзду, можна підрахувати, що громадяни України приблизно 1,4 млн. разів на рік виїздять за кордон з трудовими і близько 3 млн. – з комерційними цілями.

IV. Висновки. Серед причин в розбіжностях оцінок обсягів зовнішньої трудової міграції можна виділити:

1. Відсутня або ще недостатньо ефективна єдина комп'ютерна мережа відстеження процесів зовнішньої трудової міграції на національному, регіональному чи місцевому територіальному рівнях. Методики збору даних в умовах відсутності всеосяжного контролю використовуються в недостатній мірі.

2. Відсутній міждисциплінарний аналіз процесів трудової міграції, що поєднує у собі

статистичні, демографічні, економічні, соціологічні і політологічні підходи. Кількість зовнішніх трудящих-мігрантів найчастіше визначається різними способами:

- перепис населення країни.
- загальнонаціональний реєстр населення.
- дані національних статистичних служб, а також тих міністерств і відомств, на котрі покладена відповідальність за збір і обробку цієї інформації.
- оцінки національних і міжнародних експертів як за чисельністю громадян, що виїхали на заробітки за кордон, так і щодо осіб працездатного населення, які «зникли» з національного ринку праці.
- опитування домогосподарств по регіонах і в цілому по країні.
- соціологічні (кількісні і якісні) дослідження з окремих аспектів трудової міграції.
- статистичні дані, отримані від прикордонних служб про обсяги перетинань кордону громадянами даних держав.
- інформація, отримана від закордонних представництв інших держав в Україні про кількість відкритих віз, але тільки тих котрі дають їх власникам можливість зреалізувати свої еміграційні установки, зокрема, візи про возз'єднання сім'ї.
- статистичні дані за кількістю проданих квитків для здійснення поїздок за межі країни на залізничному, повітряному, морському й автомобільному транспорті (автобуси і мікроавтобуси регулярного сполучення, чартерні рейси автобусів і мікроавтобусів).
- інші дані

3. Недостатня узгодженість і відсутність корпоративного співробітництва у зборі даних про зовнішню трудову міграцію між державними структурами і неурядовими дослідницькими центрами.

4. Загальнонаціональний моніторинг не став постійним, багаторівневим і діючим інструментом дослідження міграційних процесів. У тому числі і з фінансових, організаційних і технічних причин.

Недосконалість методики щодо інформаційного забезпечення феномену зовнішніх міграційних переміщень є одним з чинників, що унеможливує повноцінне дослідження цього явища. Розробка державної соціально-економічної стратегії і гарантування національної безпеки потребує насамперед наявності відомостей про обсяги і спрямованість зовнішніх міграційних процесів.

1. Україна у цифрах 2005. Статистичний довідник. За ред. Осауленка О.Г. Державний комітет статистики України. К.: Видавництво: Консультант, 2006. – 248 с.

2. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.

3. Хомра О.У. Зовнішня трудова міграція з України: ситуація, перспективи, виклики і загрози національній безпеці / Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання: Матеріали міжн. конференції – К.: «Заповіт», 2005. – С. 32–45.

4. О. Овчинникова. Проблеми організації та інформаційного забезпечення міграційних досліджень / Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання: Матеріали міжн. конференції – К.: «Заповіт», 2005. – С. 92–104.

5. Основи демографії / І.М. Прибиткова. – К.: «АртЕк», 1995. – 256 с.

6. Ионцев В.А. Международная миграция // Международная миграция. Приложение к журналу «Миграция в России». – 2001. – Вып. 3. – 112 с.

7. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 370 с. – (Международная миграция населения: Россия и современный мир; Вып. 3).

8. Ионцев В.А., Ивахнюк И.В. Россия в мировых миграционных потоках: особенности и тенденции последнего десятилетия (1992–2001) // Мир в зеркале международной миграции: Сб. статей / Гл. редактор В.А. Ионцев. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 408 с. (Научная серия: «Международная миграция населения: Россия и современный мир»; Вып. 10).

9. Романюк Т.М. Проблеми оподаткування і детінізації грошових потоків, що надходять в Україну від закордонних трудових мігрантів. // Україна: аспекти праці. – № 3. – 2005. – С. 39–44.

In the article the modern state of account of external labour migrants is analysed by domestic statistics, the problem of considerable inaccuracy of these data is examined. Suggestions in relation to the improvement of data capture are formulated that necessity of synthesis of this statistical information.